

2020: 'z djar vor di gesùnthait vo gegrès un èlbar

Le piante costituiscono la base della vita sul pianeta ma la loro salute è sempre più minacciata tanto che l'Assemblea generale delle Nazioni Unite ha proclamato il 2020 "Anno internazionale della salute delle piante" per sensibilizzare tutti su un tema fondamentale anche per la nostra salute.

Èlbar, püam un gegrès soìn asó bichte vor ünsar lem un vor 'z lem vo alln in vichar atti earde ke di ONU hatt auzgemacht ke 'z djar 2020 bart soìn 'z djar vor di gesùnthait vo alln in èlbar un 'z gegrès vodar bèlt.

Bar bizzan alle ke di èlbar gemaz in 98% von guat air bobar atnen ma bar mochan o nèt vögèzzan ke püam un gegrès gemaz in 80% von ünsar gièzza. Alle djar dar 40% vo daz sèll boda khint gesent, gesetzt un augezügl in da gántz bèlt darvùlt odar dèrrt peng kränkhait un khössla un àndre vichela boda vil vert khemmen vo baite lentar odar boda zuarrivan umbrómm atti bèlt iz hërta bermar. Vichar un gegrès boda, inar bötta hãm gilebet lai in bintsche plètz, hevan à zo giana bobräll un schedegen starch di natùr von naüing plètz bosa rivan, machante stèrm vichar un èlbar boda hãm gilebet sèmm vorànahì. Peng ditza mildjü laüt boda lebatn vorkhovante baztaz gitt di earde, hãm neméar gèlt un gièzza.

Ma mocht arbatn hërta mearar un pezzar

zo schütza d'ünsar bèlt: vor ditza haur bartnse halt vil trèff zo lirna gerècht alln bazta iz nã vürzokhemma un baz ma mage tüan, biane o, boda mage tüan aniaglaz.

In d'ünsar provintz o saitma nã zo arbata zo schütza di gesùnthait von beldar un von gert un, tüanante asó, von laüt boda lem da o.

Vil laüt soìn nã zo vorsa azta ünsar provintz khemm z'soina an Bio-Distretto un alle hãm gimak gian in soi kamòu untarzoschraiba in dokumènt. Ditza bill muanen ke alle di laüt, nèt lai di baké ma alle di sèlln boda arbatn pittn turistn o, alle di veròine un alle di vervältungen, mochatn arbatn pittnandar süachante zo nütza daz earst von alln sachandar boda schedegen di bèlt daz mindarste boma mage un, azma mage, sachandar boda khemmen gimacht da nãmp, di

sèllnen boda hoazan "km 0". 'Z iz o daz sèll boden impàitn alle di turistn boda khemmen ka üs: auz pan hochnach vo haur di Coldiretti hatt khött ke dar 77% von djungen untar in 35 djar izzt daz liabarste gièzza "km 0" una dar 56% hatt khött ke dar zalt gearn eppaz mearar zo khoava sachandar biologici. Auz pan djar 2017 di Ispra hatt geschètz ke, khoavante gièzza "km 0", khinta vortgedjukht dar 40-60% mindar baz khoavante sachandar boda khemmen vo baitom. Balbar gian zo provèdra süachpar hërta z'schauga vo bo 'z khinta daz sèll bobar khoavan umbrómm, lai zo khöda ummaz, an kilo khèrschan zo riva in Beleschlant von Cile hatt gimacht zblöftausankh kilòmetre un zo tüanaz soinda khent ginützt 6,9 kile petròldjo un soinda auzgánt in hümbel 21,6 kile anidride carbonica. E.v.K.

Istituto Cimbro
Kulturinstitut Lusérn
Tel. 0464-78.96.45
info@kil.lusern.it
www.istitutocimbro.it

Dar coronavirus: baz iz un baz mochtma tüan

Dar naüige coronavirus, azpe bar bizzan, mage khemmen gevänk von mentsch. Soi nãm stãmmt abe vo bia 'z schaugeta auz dar virus: vergiftatn belela boda geläichan in spitz vonar krone.

Disar virus mage prengen vil beata, von gevrüst finn att groaze beata von polmü. Disar iz khent gevuntet da earst bötta in Cina, a Wuhan, un iz dar sèll boda hatt zuargeprenk an schauilan beata lai in da gántz bèlt.

Vil dökhtür vodar gántzan bèlt, belese o, soìn nã zo süacha a naüga medisi. Häüt zo tage di meararstn lentar boda schaug drau att disan beata hãm gemèldet alle di laüt z'stiana au pinn oarn.

In ar bötta vo söllan beata hattmase gevörtet mearar umbrómm sa soìn gánt durchauz in da gántz bèlt un niamat hatt gebizt baz ma mage tüan.

Häüt zo tage berda drauschaugètt att dise beata pitt soinar arbat, dartzüat azta dise beata loavan mindar umme di bèlt un vil laüt dartzüanz zo übarleba.

Però 'z izta zo khöda ke häüt zo tage, a sachan boda macht ummargian mearar disan beata iz ke di laüt mangse mövarn vil bahèmmegar vonan lant in àndre lentar. Un vor ditza iz malamèntar azta nèt ummargian söllane beata pa dar gántzan bèlt.

Est ke disar beata iz gerift da ka üs o servirtz nicht gaüln atta vorlòrate milch un vor ditza iz pezzar azpar alle biar in ünsar khlummana huamat haltn kunt von zen sachandarn boma mage tüan zo süacha nèt zo vanga disan beata:

1. Bèschtar vil vert di hent pitt bazzar un soaft vor lãnga zait (viartzekh sekunde);
2. Süach nèt zo giana nãmp in laüt boda huastn un hãm viavar;
3. Gea nèt pinn hent in di oang, in di nas un in maul, umbrómm disar beata khint gevänk von maul, ma pinn hent nèt gebèschd boda hãm àgegrifft sachandarn boda drau iz dar beata iz dèstar vãngen asto geast in di nas un in di oang;
4. Dekhtar au 'z maul un di nas un asto niast odar huastest nüt a tüachle odar 'z englpöge, nützante di hent magasto machan vãngen disan beata in àndarn laüt;
5. Nimm lai medisin bodar khütt zo nèmma dar dokhtur;
6. Putz allz bazto nützt pitt varekina odar alkohol;
7. Rüaf à in grümma nümmer 1500 asto hast viavar odar huast odar asto pist khent bidrüm vodar Cina vo mindar baz viartza tang umbrómm disar beata vordar khint gevuntet, gianda vort viartza tage;
8. Dekhtar auz 'z maul asto gloabest z'soina kränkh odar asto drauschaugètt att kränkhe laüt;
9. 'Z izta nèt zo vörtase von sachandarn boda zuarkhemmen vodar Cina, umbrómm disar beata dartzüat nèt zo leba drau att dise sachandarn;
10. Di vichar boma hatt in haus vüarn nèt ummar disan beata ma 'z iz hërta guat bèschanen di hent dopo azmase hatt àgegriff.

Michele Neff

Alte un modèrnege spiln

In disan strãmbate barm bintar ena snea un pitt alln in schualn augespèrrt a gántza boch peng an naüing beata boda macht mearar vort baz àndarz, hãne gemak àschaug di khindar spiln auz pa beng.

Pittn eaparn bisan, biz ànka iz fevràro, hãmsa sichar nèt gemak raitn pinn slit ar pa bisan von Hütt asó azpe biar dise djar, ma sa soïnse lai gevuntet alle nidar in spòrtplatz pittar bala odar atz maürle von platz pittn telefoni. An abas, bosa soïn gest alle sèmm gesotzt nidar nãmp ummaz in àndar, aniaglaz vorlòrt in soi bèlt didjitale, azpe ma khött in disa modèrnege zait, hãnsamar parirt asó alümma ke sa hãmar àntgetãnt. Furse se soïn kontènt asó, hãne pensãrt, ma sa schaug nèt auz luste, njãnka traure, 'z menglten boll nicht, ma mearar baz allz soïnssamar parirt stüfo.

Pensãrt ke i hãn adiritura insorirt von arm gespila bobar hãm gehatt biar dise djar, ma bodaz hatt gemacht gödarn un lachan, straint o a tiabas a bötta, ma nia stufãrn. I hãn pensãrt balbar hãm gemacht rodln di ring von heart auz pa beng un soinen någelof azta nèt gian ar dèllant, ombrómm, azpãrse hettatn vorlòrt, ber berat no gekheart bidrüm da huam, abas! Alóra pinneme gesotzt atz penkhle durch dèllant un hãn àgeheft zo djukha khnöttla parãrdja pittnar hãnt. Baz tüasto zio, hattzmar khött moi djungez? Alle hãmme àgeschaugètt ena zo reda.

I spil pittn khnöttla, hãnnen rispündart. Bölltar spiln pitt miar? Sa soïn lai augestãnt un soïnmar khent nãmp. Alóra hãnnen gelirnt bia ma tüat.

Ma djukht danidar vüfn khnöttla. Ummaz djukhtmaz parãrdja un bahème, pittar listéssegènt hãnt, nemppma au an àndarz

vorda valt bidrüm in di hãnt daz sèll boma hatt augidjukht. Ma geat vürsnen asó vor alle di àndarn khnöttla. Dena machtma bidar di khear un, a bötta gedjukht parãrdja 'z khnöttle, nemppmar au àndre zboa, un asó vürsnen. Dena nemppmar au drai. Darnã viare. An lestin, balda dar spilar hatt augenump alle di khnöttla, djukhtarse parãrdja alle pittnandar un muchtze vãngen alle genóatn aft di hãnt pinn palm gikheart untar.

In an attimo hãmsa gehatt vorstãnt bia 'z iz un asó habar vürpasãrt an ur, dena soïnse vürgãnt alümma.

Moi püable hattmar någehoket: "Vorgèllz Gott zio zo haba gespilt pitt üs, hoint però muchsto lirnè bia ma nützt instagram un tik tok". Ja ja, hãnnen rispündart pensãrante atz baz vor a strãmbatar atrètzo 'z bart mai soïn. Tik tok soïnz però sichar bòmbela. (n.g.)

Khindar atz Lusérn

Balbar soïn gest khlumma, habar hërta gesüacht eppaz naügez zo tüana.

Stian pittnandar pinn ünsarn tschélln un übarällz vort bait von haus un vodar mãmma un von tatta. Ànka azta vil pensãrn ke 'z iz nèt asó, balde pinn gest khlumma i niamat hatt gespilt pinn computer odar pinn telefono, ànka umbrómm dar earst bobar hãm gevãnk iz gest alle medie un hatt lai gemak machan foto un àrtuavan.

I gedenkmar ke daz sèll bodaz hatt gevãllt mearar tüan iz gest machan au le "basi".

Bar soïn gánt ummar pa lãnt, in

pa bisan odar inn pa balt, un hãm gesüacht an schümman platz bodaz hebat gemak gevãlln.

Dòpo saibar gãnt zo süacha vlekhan, holtz, khnott un plèch un alle pittnandar, diarnen un puam o, habar provãrt auzomacha a hüttle.

Balz iz gest verte saibar gest alle kontènt un soïn gãnt sèmm alle tage z'spila.

Bar hãm nèt lai gehatt ummana alümma base, bar hãmar gehatt ettlane ummar pa lãnt.

An àndarz sachan bodaz hatt hërta gevãllt tüan iz gest spiln zo lugãranaz.

Abas, pan summar saibaraz

gevuntet alle in platz un hãm lai àgeheft zo detzidra ber 'z hebata gezelt un ber 'z beratze lugãrt.

'Z iz gest pròpio schümma un azzeda pensãr bòllate khear bidrüm.

Bar soïn gest hërta vil pan summar un soïn gestãnt ummar fin spet alle pittnandar.

An àndarz sachan bodemar gedenkh gerècht iz balde pin gãnt pitt moin prüadar auz atti prach un soïn gestãnt sèmm urn zo mèkka pittnan khnott di nüzlla bobar hãm gevuntet danidar odar atti èlbar sèmm nãmp 'z penkhle boda est izta neméar.

Pan bintar, balbar soïn nèt gãnt z'spila pinn snea in di bisan, saibar gãnt in di spilstube, an platz boda di maistre hãmaz gelirnt machan spilela odar èrbatla pitt alla dar sòrt.

Di khindar in ta' vo häüt tüan gántz àndarz.

Sa spiln pinn telefono, sa schau à video atn computer un schaug à i cartoni animati. Ditza però nèt da atz Lusérn.

Di khindar no in ta' vo häüt da ka üs soïn hërta ummar pa beng, sa spiln in palü, sa gian in bicicletta, sa spiln zo lugãrase, machan le basi atti èlbar un ploazèz àndarz. Vor di khindar iz sichar pezzar

un gesünt tüan dise sachandar un soïn hërta gradeàu baz z'stiana di gántzan tang atn kanapè. I mage khön ke balsa bartn

schaug hintar un gedenkhan dise tang bartnsa hãm lai schümmane gedènk.

Anna N.